

PLEBISZCITER VEZÉRDEMOKRÁCIA ÉS POSZTKOMMUNISTA KLIENTELIZMUS

Kísérletek az informalitás politikai elemzésbe történő integrálására

Madlovics Bálint*
(Közép-európai Egyetem)

A recenzió beérkezett: 2020. szeptember. 15., véglegesítve: 2020. szeptember. 23.

(Michal Klíma: Informal Politics in Post-Communist Europe. Political Parties, Clientelism and State Capture. Routledge, 2020.)

(András Körösenyi, Gábor Illés and Attila Gyulai: The Orbán Regime. Plebiscitary Leader Democracy in the Making. Routledge, 2020.)

A hazai politikatudomány számára hiánypótlók azok az elemzések, amelyek az informalitás dimenzióját próbálják integrálni a politikai rendszer leírásába. Informalitás alatt itt nem pusztán kamarillapolitikát kell érteni: szemben a politikai hatalommal felruházott szereplők egymás közti nem hivatalos alkuvival, az informalitás ebben a kontextusban olyanoknak is befolyást biztosít, akik kívül vannak a közhatalom formalizált intézményein. Ezek lehetnek nem hivatalos tanácsadók vagy egyes gazdasági szereplők is, akikkel a politikai aktorok informális kapcsolatban állnak. Azok számára, akik belül vannak a közhatalom intézményein, az informalitás lehetővé teszi, hogy túlnyúljanak hivatalos jogkörükön, más szférákban is hatalmat gyakoroljanak, és akár egy, a formális intézményekkel párhuzamosan létező *informális hálózat* tagjaként működjenek, a hálózat íratlan normáit és érdekeit szem előtt tartva a formális, alkotmányos rend elvárásaival szemben.

Ami miatt a két, most tárgyalt kötet – Michal Klíma cseh politikatudós *Informal Politics in Post-Communist Europe*, valamint Körösenyi András, Illés Gábor és Gyulai Attila *The Orbán Regime* című könyve – hiánypótló, az a csekély érdeklődés, ami a hazai politikatudományban jellemzi az informalitás nemzetközi irodalomban sokoldalúan tárgyalt jelenségét. Mint egy korábbi könyvében Csizmadia Ervin (2017: 138–139. o.) rámutat, „[m]ár az elmúlt har-

* A szerző Magyar Bálint munkatársa, akivel a magyarországi rezsim, valamint más posztkommunista rendszerek informális, patronális jelenségeit kutatják.

minc év demokratikus leírásában sem igen találunk az informalitás szerepét kellően kidomborító elemzéseket”, különösen olyanokat nem, amelyek megpróbálnák „a formális és az informális tényezők egymáshoz viszonyított súlyát rögzíteni, és a magyar politikai fejlődés folyamatában valamilyen szinten vizsgálni az informális tényezőket, sőt az informális hatalom szerepét is”. A Routledge kiadásában tavaly megjelent két kötet* ezt az űrt is megpróbálja betölteni – nem pusztán azért, mert érdekli a szerzőket az informalitás, hanem mert belátják, hogy *tárgyuk megértéséhez elengedhetetlen a politika informális oldalának számba vétele*. Körösiényi, Illés és Gyulai célja az Orbán-rezsim működésének, alapvető logikájának politológiai modellezése, amihez olyan, a politikai és gazdasági szférák összeolvadásából fakadó jelenségeknek is értelmet kellett adniuk, amelyek informálisak bár, de a hatalom meghatározó vonásai közé tartoznak; míg Klíma tágabban a posztkommunista világ, közelebbről Közép-Európa és – főként – Csehország politikai rendszerének 1989 óta mutatott fejlődését akarja magyarázni, és ennek kulcsaként találja meg az informális politika és a klientelizmus látószögét.

Céljaik s persze az elemzésük fókuszában álló országok eltéréseiből fakadóan számos különbség van e két, a maguk két-kétszáz oldalán is igen gondolatgazdag kötet között. Magát az informalitást is eltérő fogalmi és elméleti apparátussal ragadják meg. A következőkben igyekszem röviden bemutatni Klíma, valamint Körösiényi, Illés és Gyulai megközelítését, mondanivalóját, majd összevetni azt, ahogy az informális jelenségeket kezelik, különböző aspektusok mentén azonosítva az országaik közötti tartalmi és a szerzők közötti szemléletbeli eltéréseket. Az elemzést néhány, az informalitáshoz nem szorosan kapcsolódó kritikai megjegyzéssel zárom Körösiényi és szerzőtársai módszertana, illetve a rendszerelemzéshez használt szemléletmódja tekintetében.

POSZTKOMMUNISTA KLIENTELIZMUS: A VERSENGŐ POLITIKA FOGLYUL EJTÉSE

Klíma az informalitás dimenzióját elsősorban a pártok és a pártrendszer szintjén igyekszik integrálni az elemzésébe. A könyv első fejezete szerint a térségben megjelenő informalitás egyrészt *posztkommunista*, amennyiben a kommunista örökség és a rendszerváltás visszasságai termékeny táptalajt biztosítottak a politikán kívüli, azt befolyásolni tudó erőcsoportoknak; másrészt pedig *klientelizmus*, amennyiben lényege „a politikai és gazdasági hatalom pozícióinak informális, féllegális és illegális használata állások, javak és más köz- és

* Körösiényi, Illés és Gyulai kötete 2020 végén magyarul is megjelent az Osiris Kiadó gondozásában, aktualizált és kis mértékben bővített változatban. Jelen recenzió azonban az angol nyelvű, kéziratban 2019 novemberében lezárt változatról szól, s a kötetre vonatkozó oldalszámok is arra a kiadásra értendők. (Minden idézet fordítása tőlem.)

magándöntések elosztására egyének és csoportok számára, a kormányzó pártoktól az átláthatatlan üzleti körökig [...], [egy] kizsákmányoló stratégiát testesítve meg: kölcsönös meggazdagodás az állam kontójára minden szinten” (20. o.). Klíma szerint, ha a klientelista aktorok sikeresen behálózzák az egyes pártokat, rajtuk keresztül állami erőforrásokat tudnak magukhoz csatornázni, ez pedig *előfeltétele*, hogy elfoglalják a politikai rendszer fő pillérjeit és megvalósítsák az egész állam foglyul ejtését (*state capture*).

A 2-3. fejezetben a pártok informális behálózásának két módját ismerjük meg, amelyeket Klíma a cseh tapasztalatok alapján mutat be. Az „alulról történő privatizáció” során gazdasági szereplők tömegesen bérelnek fel pénzért embereket, hogy legyenek pártok tagjai, és szavazzanak – főleg helyi szinten – a párt ügyeiben a gazdasági szereplő érdekei szerint. Ezzel szemben a „felülről történő gyarmatosítás” az elitek szintjén jelentkezik, akik Klíma szerint nem a weberi terminológiából ismert patrónus-kliens, hanem *kliens-kliens* viszonyban állnak: rögzített alá-fölérendeltségek helyett rugalmas alkuk kötnek politikusok és olyan gazdasági szereplők között, mint a legnagyobb cseh vállalat, az energiaipari ČEZ mindenkori vezérigazgatója. Mindkét jelenség elsősorban a kormányzásra legesélyesebb pártokat (2010 előtt a szavazatok 60-65%-át birtokló ČSSD-t és ODS-t) érinti, de Klíma rámutat, hogy a gazdasági szereplők *informális kapcsolatokat építenek ki valamennyi releváns párttal*, akik-től gazdasági monopolpozíciókat és állami kinevezéseket, törvények fölötti befolyást szereznek jól fizető állásokért és egyéb támogatásokért cserébe.

A 4. fejezet mutatja be az informális befolyás politikai rezsimre gyakorolt hatását. Klíma szerint *egy modern demokráciában* a pártok lényegi funkciója a társadalmi érdekek képviselete; a választások során a népakarat képes változtatni a kormányzati politika irányán; a parlamentarizmus stabil és hatékony kormányzásra ad lehetőséget; a pártrendszer pedig a szocioökonomiai bal-jobb, avagy a Lipset és Rokkan (1967) által azonosított történelmi törésvonalak mentén tagolódik. Ezzel szemben *egy klientelista demokráciában* a pártok elszakadnak a társadalomtól, informális befolyást gyakorló aktorok üzleti, parazitikus érdekeit szolgálják ki; a választások értelmetlennednek, részint mert a nem választott informális aktorok valamennyi pártot behálózzák, részint pedig mert utólagos alkukkal módosítják a választások hatását (Klíma szerint erre példa az ODS és a ČSSD 2010-es választás utáni nagykoalíciója Prágában és Brnoban); a parlamentarizmust kiszámíthatatlanná teszi a képviselők „kettős lojalitása” – a pártvezetők és az informális hálózatok felé –, s így a parlament a Sartori (2003) által leírt francia gyűlési rendszer jegyeit ölti magára; a pártrendszer fő törésvonala pedig nem a bal-jobb lesz, hanem a beágyazott korrupció pártok és az újonnan megjelenő korrupcióellenes erők és mozgalmak közti törésvonal.

A korrupció rendszerek váltógazdaságát megtörni akaró mozgalmak Klíma szerint Európa-szerte a régi pártokkal párhuzamosan létező „új párt-alrendszert” hoznak létre (128. o.). Ám figyelmeztet, hogy a hirtelen nagy népszerűsű-

ségre szert tevő „villám pártok” (*flash party*), melyek például Csehországban 2010 után szinte teljesen marginalizálták a korábban domináns ODS-t és ČSSD-t, maguk is gyakran vállalkozói projektek. A cseh politikai rendszert domináló ANO, Andrej Babiš miniszterelnök pártja egy párt és egy oligarchikus vállalatbirodalom hibridét testesíti meg, amely Klíma szerint magában hordozza az egész állam fent említett foglyul ejtésének veszélyét, mely egyben a politikai verseny letörését s így *autokratikus potenciált* rejt magában. A konklúzióban Klíma hevesen érvel azok ellen, akik a képviseleti demokrácia közvetlen demokráciával való lecserélésében látják a probléma feloldását, és maga inkább – Dahrendorf (1990) nyomán – az autonóm, „ezerközpontú” civil társadalomban bíz, amely gátat szabhat a hatalmat egy kézben összpontosítani akaró törekvéseknek.

PLEBISZCITER VEZÉRDEMOKRÁCIA: A VEZÉR HATALMÁNAK KITERJESZTÉSE

A plebiszciter vezérdemokrácia (PVD) elmélete mondhatni fordított helyzetből közelít: míg Klíma a klientúrák versengő rendszerét analizálja, és a hatalom monopolizálásának veszélyére hívja fel a figyelmet, addig Körösenyi, Illés és Gyulai egy már egyközpontú rendszert vizsgálnak, és ennek működését, illetve fenntartásának elveit azonosítják. Könyvük első fejezetében el is vetik a populizmusnak és a hibrid rezsimeknek a liberális demokrácia idealizált képéből kiinduló, normatív töltetű elemzéseit – mi több, épp *a liberalizmus* és a demokrácia közti és *a demokrácia közti ellentmondásban*, illetve az abból következő „ezredfordulós tendenciákban” (8. o.) látják a mai PVD gyökerét. Max Weber megértő szociológiájára hivatkozva leszögezik, hogy ők nem elítélni, hanem realista alaponról leírni próbálják az Orbán-rendszert, egy az országra szabott és a rezsim belső működésére koncentráló *ideáltípus* felállításával.

A szerzők ideáltípusa Weber (1987) PVD-fogalmából indul ki, amely azonban nem rezsim, hanem pusztán a karizmatikus uralom egy formája. Hogy a PVD-t részletes, az államrend legitimációja mellett annak tartalmi vonásait, valamint a társadalom különböző csoportjaihoz való viszonyát is magában foglaló rezsimtípussá transzformálják, a szerzők a második fejezetben a karizmatikus uralom inherens autoriter vonását emelik ki, s azt alkalmazzák a formálisan demokratikus kontextus egyes elemeire. Az eredmény egy *dinamikus* és *aktorközpontú* rezsimmfogalom. A karizmatikus vezetés és legitimáció folyamatos interakciót feltételez a vezér és a követői között, továbbá a *status quo* minden területen való felrúgását, radikális vagy „forradalmi” közpolitikákat. Mint a szerzők írják, a PVD politikája „egy konfliktusos, felülről vezérelt, egyensúlytalanságban gyökerező folyamat” (67. o.). Az aktorközpontúság ugyanakkor a rezsim perszonalizmusára utal: szemben az ugyancsak weberi

„vezér nélküli demokráciával”, amely lényegében a nyugati ideálnak megfelelően a személytelen intézmények, azaz a formális alkotmányos rend alapján definiálható, a PVD tulajdonságai a vezér személyére, pontosabban az ő hatalmi ambícióira vannak felfűzve.

Az informalitás dimenziója ennek megfelelően van integrálva a rezsím leírásába, a hatalomgyakorlás egyik aspektusaként. A 3-6. fejezet egy-egy ilyen aspektust tárgyal, amelynek során a szerzők a szakirodalom különböző, a hatalom egyes részleteit magyarázó elméleteivel „pakolják rá a húst” a PVD weberi „csontvázára”. A közéleti politikára koncentráló 3. fejezet a „politika primátusát”, a cselekvési képesség megőrzését és a „pillanat uralásának” elvét (G. Fodor) húzza alá: a vezér harcban igyekszik csillogtatni és ezáltal megőrizni karizmatikus legitimációját, s hogy ezt minden területen megtehesse a rezsím minden elemét átítatja politikával, így határozva meg nemcsak a politikai napirendet, hanem heresztetika (Riker) révén a politika értelmezési keretét is, generált identitásokat megtestesítő csoportok közti antagonisztikus (Schmitt) vagy agonisztikus (Mouffe) konfliktusra hivatkozva. A 4. fejezet az államrend formális oldalát tárgyalja, amelyet a szerzők szerint Orbán a rekonstruktív vezetés (Skowronek) voluntarizmusának megfelelően alakít át, a karizma dinamizmusának jegyében nem egy világos végcélú és fejlődési szakaszokra bontható rezsímépítést, hanem egy kvázi permanens rendkívüli állapotban leledző rezsímmozgást generálva. A 6. fejezet, amely a rezsím szakpolitikai dimenziójáról szól, a *bricolage*, azaz a „barkácsolás” Martin Carstensen-i fogalmát hívja segítségül, mely egy tág, biztonságot és stabilitást hangsúlyozó „kváziideológia” égisze alatt három eltérő logika pragmatikus megvalósulását célozza: a választói logikáét (erőt látva „feladással reagálás”, 125. o.), a nemzetközi logikáét („elmenni a falig”, 126. o.), valamint a klientelista logikáét.

A klientelista logika az, amivel az előbb átugrott 5. fejezet foglalkozik részletesen, a rezsím informális oldalát taglalva. A kiindulópont itt is a karizmatikus vezér, aki részint céljai érdekében felülemelkedik a formális intézmények korlátain, részint pedig mozgásban tartja a politikai és gazdasági elit hozzá hű részét. Az irodalom, amire a szerzők itt támaszkodnak, Tilo Schabert (1989) „fejedelmi vezetésről” szóló elmélete, amelyben kulcsszerepet játszik a dinamizmust megtestesítő *chaosmos* és *creatio continua* (gondoljunk Orbán „altisztjeinek” versenyeztetésére), az egyszemélyi uralom, valamint az úgynevezett „személyi párt” is, ami pontosan a jelen írás elején vázolt informális hálózatra utal. A szerzők szavaival: „a politikai hatalom, befolyás, és privilégiumok nem felelnek meg a párt, kormányzat, vagy állami adminisztráció hierarchiájában elfoglalt pozíciónak. Orbán személyi pártja [...] gyakran fontosabbnak bizonyul a formális intézményeknél és köztisztviselőknél. A fő kérdések gyakran informális találkozókon dőlnek el a kormányülések helyett, míg az utóbbi a korábban meghozott döntések formális elfogadásának fórumává válik” (97. o.). Ami a klientelista logikát, azaz a Klímánál kulcsszerepet játszó gazdasági

kapcsolatokat illeti, a szerzők a szociológus Szelényi Iván elemzéseit idézik fel, aki szintén weberi alapokon a „prebendalizmus” fogalmát használja a gazdasági előnyök vezér általi, személyre szabott elosztására.

A konklúzióban a szerzők hangsúlyozzák, hogy a rendszer nem egy „mesterterv” alapján épül fel, hanem a kétharmaddal bíró vezér hatalma kiterjesztését célzó folyamatos kísérletezésének az eredménye. A pozitív, megértő politológiát egészen a könyv végéig képviselő szerzők végül pesszimista képet festenek a PVD-ről: az emberek kormányzati politikák értékelését ellehetetlenítő manipulációja, a felelősségre vonás lehetőségének szűkülése, és a csak a saját táborának „játészó” vezér rendszerének alig látják több normatív érdemét, mint hogy a választások – fenntartva a nép „vétőjogát” – továbbra is lehetőséget adnak a békés úton történő hatalomátvételre.

AZ INFORMALITÁS DIMENZIÓI

A két könyv összefoglalója alapján látszik, hogy egyfelől számos *tartalmi eltérés* van az általuk vizsgált rezsimek informális jelenségei között, másfelől pedig vannak *szemléletbeli eltérések* is, abban, ahogyan a szerzők az informalitáshoz viszonyulnak. Az 1. táblázat összefoglalja a tartalmi eltéréseket, négy alapvető szempont mentén: megjelenési forma, hierarchikusság, pluralizmus, funkció.

1. táblázat: *Klíma (2020) és Körösiényi, Illés, és Gyulai (2020) által vizsgált informális jelenségek közti tartalmi elérések.*

Az informalitás...	Klientelista demokrácia (pl. Csehország)	Plebiszciter vezérdemokrácia (pl. Magyarország)
<i>megjelenési formája</i>	informális alkuk	informális pozíciók
<i>hierarchikussága</i>	kliens-kliens viszony	patronus-kliens viszony
<i>pluralizmusa</i>	többközpontú (vezetői szinten versengő)	egyközpontú (vezetői szint alatt versengő)
<i>funkciója</i>	gazdasági előnszerzés (rendszerromboló)	politikai hatalom kiterjesztése (rendszerstabilizáló)

Mi az informalitás? Milyen jelenségekben testesül meg? A Klíma által vizsgált cseh rendszerben – amely leginkább Romániával, Bulgáriával, vagy éppen a 2010 előtti Magyarországgal rokon – az informalitás a gazdasági és politikai szereplők közti informális alkukban ölt testet. Mint írja, „alkuk kötöttek egy [...] átláthatatlan politikai és gazdasági piacter keretében, egy török bazár képét idézve fel” (19. o.). A szereplők *a meglévő formális pozíciójukat használják*: mint politikusok és üzletemberek lépnek egymással „üzleti” kapcsolatba, áruba bocsátva a formálisan is rendelkezésükre álló politikai és gazdasági erőforrások

kat. Ezzel szemben az Orbán-rezsimben Körösényi, Illés és Gyulai egy párhuzamos informális rendet, egy „személyi pártot” azonosítanak, és kiemelnek olyan, hivatalos pozícióval nem, de befolyással nagyon is rendelkező személyeket, mint Habony Árpád. A szerzők szerint Habony „az egyike azon Orbán körüli szereplőknek, akik tevékenysége tanúsítja, hogy a formális intézmények és szerepek csak másodlagosak” (93. o.).

Az informális alkuk helyett informális pozíciók jelenléte összefüggésben van az informális kapcsolatban állók közti *hierarchia* dimenziójával. Azonban míg Klíma világosan „kliens-kliens”, azaz *egyenlők közt kötött* és mindkét fél részéről önkéntes, kölcsönösen előnyös viszonyokról beszél, Körösényi, Illés és Gyulai leírása kevésbé konzisztens. Patrónus-kliens viszonyról beszélnek, az erről szóló leírásaik viszont mintha alá-fölé rendeltségek helyett egyenlők önkéntes, rugalmas kapcsolatáról szólnának. Többször is használják a klientelizmus definiálására a *quid pro quo* kifejezést, amelynek keretében „a kliensek a nekik juttatott javakat a patrónus különféle politikai céljai előremozdításával (pl. médiafelületek megvásárlásával, sportklubok megvásárlásával vagy szponzorálásával) viszonozzák” (99. o.). Másrészt viszont a rendszerleírásuk összes többi része a vezér különleges pozíciójáról, a hatalom koncentrációjáról szól. Anélkül, hogy részletesen belemennénk az orbáni informális patronális hálózat elemzésébe, a viszony tartalmát egy egyszerű állítással illusztrálhatjuk: *Orbán le tud váltani egy oligarchát, de egy oligarcha nem tudja leváltani Orbánt*. Ezt a hatalmi egyenlőtlenséget sugallja a vezér kontrollja az államgépezet fölött, valamint a Simicska Lajossal folytatott, médiában jól dokumentált konfliktusának kimenetele is.

A hatalomkoncentráció átvezet a következő tartalmi dimenzióra, a hálózat plurális jellegére. Az eltérés itt mindkét könyvben világos: a Klíma által vizsgált klientelista demokrácia többközpontú, versengő rendszer, noha a választói akarat helyett a szemben álló informális klientúrák érdekei dinamizálják. De nincs *egy* aktor, aki kézben tartaná az összes releváns elitet, amit az is jelez, hogy a gazdasági szereplők – ahelyett, hogy egy vezér mellett kéne elköteleződniük – szabadon alakíthatnak ki több párttal is kapcsolatokat. Ezek a pártok komoly, bizonytalan kimenetű versenyben állnak az állam vezetéséért – ez az a verseny, amit Klíma szerint Babiš miniszterelnök monopolizálási kísérlete fenyeget. Ezzel szemben Körösényi, Illés és Gyulai könyvéből kiderül, hogy a magyarországi egy egyközpontú, „erősen autoriter” karakterű (154. o.) és a vezér érdekeit a legkülönbözőbb szinteken érvényesíteni tudó rezsim, amelyben az Orbánhoz közel álló politikai és gazdasági elitek versenye *a vezér szintje alatt*, az ő pozícióját nem veszélyeztetve (hanem megerősítve) zajlanak.

Végül az informalitás rezsimben betöltött *funkciója* Klímánál elsősorban gazdasági, míg a magyarországi szerzőknél elsősorban politikai jellegű előny-szerzés. Valójában a Klíma által vizsgált informalitást gazdasági aktorok is kezdeményezik, alapvetően *torzítva* a politikai rendszert: mint írja, az informális

haszonszerzés folyamata „rongálja a politikai rendszer és a gazdasági piac, valamint a politikai kultúra minden elemének működését. Azok, akik győztesként kerülnek ki, parazitikus ragadozók – pártok és üzleti körök foglyul ejtői –, akik elkerülik a hivatalos törvényt és a döntéshozás formális csatornáit. Ez aláássa az intézményi rend becsületes működésébe vetett alapvető bizalmat” (27. o.). Ezzel szemben az Orbán-rezsimben nem a gazdasági körök, hanem – mint a rezsim neve is utal rá – maga Orbán a kezdeményező, akinek az informalitása Körösenyi, Illés és Gyulai elemzése értelmében a rendszer működését nem torzítja, hanem *kiteljesíti*. A plebiszciter vezérdemokrácia elmélete szerint az „alvezérek” informális versenyeztetése, valamint a gazdasági erőforrások személyre szabott, informális leosztása elsődlegesen politikai célú: a lojális politikai-gazdasági elit építését és a belső kör kohézióját szolgálja.

Azonosítva a két vizsgált állam, Csehország és Magyarország közti tartalmi különbségeket, nemcsak az informális jelenségek elemzésének néhány dimenzióját deríthettük fel, hanem immár az is jobban látszik, hogy melyek azok a (még nem tárgyalt) különbségek, amelyek a szerzők informalitás integrálására vonatkozó szemléletbeli eltéréseiből fakadnak. Ezeket foglalja össze a 2. táblázat.

2. táblázat: Klíma (2020) és Körösenyi, Illés, és Gyulai (2020) informalitás integrálását érintő szemléletbeli különbségei.

Az informalitás integrálásának...	Posztkommunista klientelizmus	Plebiszciter vezérdemokrácia
<i>kiindulópontja</i>	gazdasági szféra	politikai szféra
<i>fókusza</i>	pártok (formális szereplők)	vezér és belső köre (személyek)
<i>elméleti háttere</i>	posztkommunista szakirodalom (pl. Henry Hale, Alena Ledeneva)	nyugati szakirodalom (pl. Tilo Schabert, Sebastián Mazzuca)
<i>legitimációs dimenziója</i>	az informalitás illegitim	az informalitás legitim

Először is, a szerzők eltérnek abban, hogy az elemzésük *a társadalmi cselekvés mely szférájából* indul ki. Klíma kiindulópontja a posztkommunista átalakulás, annak gazdasági nyertesei, azaz a gazdasági szféra. Ezért is támaszkodik erősen a korrupció és az „állam foglyul ejtésének” közgazdasági irodalmára, annak nyelvezetére. Ezzel szemben Körösenyi, Illés és Gyulai az Orbán-rezsim informalitását a politika szférájából közelíti, a liberális demokrácia ezredfordulós tendenciáinak hangsúlyozásával a politikai szféra informalitásainak eredetére mutatnak rá. Az informalitás hatásait pedig a szerzők szintén a vezér politikai hatalmának kiterjesztése, az állam és a társadalom közti határok elmosódásával járó *patrimonializmus* (Mazzuca 2010) szem-

pontjából mérlegelik. Másodszor, eltérés van az elemzések *fókuszában*: Klíma elemzése pártközpontú, a pártrendszer és -verseny torzulásaira koncentrált, azaz végső soron az informalitás *formális szereplőkre* gyakorolt hatása érdekli, míg Körösenyi, Illés és Gyulai vezérközpontú elemzése nagyobb hangsúlyt fektet az egyes személyek, mint Orbán és politikai és gazdasági köre informális szerepére.

Harmadszor, jelentős eltérés, hogy a szerzők, amikor az informalitást integrálják, *milyen szakirodalomra támaszkodnak*. Klíma a már említett gazdasági irodalmon túl, közvetlenül az informalitás tekintetében a téma posztkommunista irodalmára támaszkodik, olyan szerzőkre, mint Henry Hale és Alena Ledeneva. Hale (2015) magyar közönség számára talán kevésbé ismert, de briliáns analízise a posztszovjet rezsimek informális hálózatairól, a formális intézmények és a patronalizmus viszonyáról, valamint a politikai rendszer irányításához szükséges erőforrásokról (helyi politikai gépezetek, óriás, átpolitizált vállalati konglomerátumok, és az állam pénzben vagy erőszak-kapacitásban gazdag ágai) többször előkerülnek Klíma könyvében, s ez adja az informalitásról szóló elmélete gerincét is (8–10. o.). Ezzel szemben Körösenyi, Illés és Gyulai az informalitás nyugati országokra kidolgozott szakirodalmát veszi alapul, különösen a Századvég gondozásában magyar nyelvű kötettel is rendelkező Schabert (2013) elméletét. A posztkommunista világ tőlünk keletre eső részével a kötet csak említés szintjén foglalkozik, Szelényi (2016) munkája nyomán hivatkozva az orbáni prebendalizmus putyini párhuzamaira.

Negyedszer, a két könyv közötti alapvető szemléletbeli különbséget ragadja meg a *legitimáció* aspektusa. Körösenyi, Illés és Gyulai a weberi megértő szociológia talaján állva az informális jelenségeket *szükségképpen legitimnek tekintik*, hiszen azok szerves részét képezik a fennálló rendszernek. Mint írják, a PVD „a karizmatikus és a legális-rationális [uralom] keveréke”, az informalitást megtestesítő patrimonializmus és prebendalizmus pedig ezt egészítik ki „a legitim uralom bizonyos, Weber által tradicionálisként jellemzett formáival” (111. o.). A kérdés azonban nem ilyen egyszerű. Bár a PVD-modell képviselői csak pár elnagyolt megjegyzést szánnak az elméletére, Magyar (2015: 246.) monográfiájában elemzi Schabert általuk is használt fogalmi keretét, s éppen a legitimitás dimenzióját tekinti vízválasztónak. Mint írja: „a legitimitás kérdése már a köztársasági Róma patrónus pártjait is elválasztja a barátság Kevin White által gyakorolt politikai művészetétől. A köztársasági Róma patrícusok által vezetett pártja legitim módon épül a patrónus-kliens viszonyra. Nem összeférhetetlenségi és közbeszerzési szabályok kijátszásaként működik. [Hiába] a többszöri újraválasztás, ha az nem a »személyi párt« által folytatott, magánérdekű politikára való felhatalmazást jelent.” Klíma hasonló tónusban ír az informális befolyásról: „Informális struktúrák, melyeket senki sem választott, gyakran nagyobb hatalommal bírnak, mint a parlament és a kormány, de eközben rajtuk keresztül működnek” (10. o.), avagy „jelentős szereplők [...] egy

»kétes« politikai és gazdasági térből, akik járadékvadász stratégiát választanak [...] igazolhatatlan, kizárólagos haszonra tesznek szert a köz kárára” (29. o.). Világos, hogy Klíma számára az informális befolyás illegitim, hiszen olyankor juttat az alkotmány szerint választott tisztviselőket illető jogkörökhöz (pl. állami kinevezések vagy törvényhozás), akiket nem hatalmaztak fel erre demokratikus választások.

Körösenyi, Illés és Gyulai nem tárgyalja ezt az ellenvetést. Egyrészt vélhetően azért, mert – mint a könyvük elején, a hibrid rezsimiek paradigmájának kritikájaként kifejtik – egy rezsim nemcsak a liberális demokrácia mércéje szerint lehet legitim, ennek ellenkezőjét állítani pedig normatív elfogultságra vall (7–8. o.). Másrészt viszont a felvetés leíró szempontból is tovább gondolásra érdemes. Ugyanis ellentmondás feszül a formális intézményrendszer által képviselt legitimáció-felfogás és az informális gyakorlatok között. A formális rendszer nem a rendszer *de facto*, hanem *de jure* identitását igyekszik megőrizni, a formális jog megkerülését – ami az informalitás lényege – pedig *korruptcióként* értelmezi, ami ellen olyan *kontrollmechanizmusokat* állít fel, mint például az ügyészség. Klíma, aki a maga kritikai alapállásáról a rendszer torzulásait akarja feltárni, számos helyen elemzi, hogy az informális hálózatok hogyan iktatják ki ezeket a kontrollokat, így biztosítva büntetlenséget a hálózat tagjainak. Ez a szempont azonban Körösenyi, Illés és Gyulai könyvéből teljesen hiányzik (az ügyészséget egyetlen egyszer említik, más kontextusban). Pedig a demokratikus, legális rend irányából megfogalmazott kérdés nem szükségképpen elfogultság – konkrétan a leírandó intézmények, illetve semlegesítésük híján az azokat védő aktorok képviselik a törvényesség elvét.

KONKLÚZIÓ

Mindkét könyv tömör, jól szerkesztett, a szerzők pedig mind provokatív, eredeti érveléseket vezetnek elő. Az informalitás integrálásával mindkét kötet rávilágít a politikai élet egy hivatásos politológusok által alulelemzett (talán mert a sajtóban meg *túlelemzett*) kérdéskörére. Bár Klíma kötetével szemben felhozható, hogy túlságosan támaszkodik a cseh példára, és a saját hazája tapasztalatait próbálja az egész régióra általánosítani, abban minden bizonnyal igaza van, hogy a posztkommunista jelleg önmagában érdemessé teszi feltenni az informalitás politikai szerepét firtató kutatási kérdéseket.

Körösenyi, Illés és Gyulai elemzése az Orbán-rezsimről szintén ráirányíthatja a kutatók figyelmét az informalitásra, bár egy fontos szempontból félre is vihet. Ez pedig az, hogy a szerzők – a „megértés” jegyében – túlzottan támaszkodnak Orbán és tanácsadói, valamint az általuk is gyakran hivatkozott szerzők, például Schabert magyarázataira – nem önigazoló narratívaként értelmezve ezeket, hanem a rendszerleírás politológiaiilag pontosítandó kerete-

iként. Pedig ezek a keretek nyilvánvalóan kizárnak olyan szempontokat, amelyeket a rendszerrel szemben állók kritikaként vethetnek fel, ezek számbavétele hiányában pedig a kutató óhatatlanul csak „kritikátlan”, részleges leírást tud adni. Egy példa lehet erre a központilag kiírt népszavazások és nemzeti konzultációk valódi „plebiszciter” vonásként, a vezér és a nép közötti direkt kommunikációként való értelmezése (62–65. o.), miközben azok központilag kiválasztott témáit és irányított kérdéseit figyelembe véve felmerül, hogy *menynyire van bennük egyáltalán szerepe a népakaratnak*, és mennyire csak mobilizáló kampányok a tényleges kommunikáció helyett.

Egy weberi alapokon álló, leíró elemzésnek nem kell elfogultnak lennie a liberális demokrácia irányába. Ugyanakkor az értékmentesség jegyében érdemes ügyelnie, hogy a másik irányba se kezdje el betölteni azt az űrt, amit e folyóirat egy korábbi számában Löffler (2019: 144–145.) azonosított: „A 2010 utáni változásoknak és konkrétan az Orbán-rezsimnek a megértését nagyon megnehezíti, hogy a nyilvános diskurzusokból hiányzik a nem pejoratív értelemben vett, és tudományos igényű (politológiai) apologetika, amely a demokráciaelméletek alapján bizonyítaná vagy igazolná, hogy a rendszer demokratikus, illetve védené meg a rendszert a demokratizmusát kétségbe vonó vagy tagadó kritikáktól – és elméletektől.”

IRODALOM

- Csizmadia Ervin (2017): *A magyar politikai fejlődés logikája: Összehasonlítható-e a jelen a múlttal, s ha igen, hogyan?* Budapest, Gondolat Kiadó.
- Dahrendorf, Ralf (1990): *Reflections on the Revolution in Europe: In a Letter Intended to Have Been Sent to a Gentleman in Warsaw*. Times Books.
- Hale, Henry E. (2015): *Patronal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Lipset, Seymour Martin – Stein Rokkan (1967): *Cleavage structures, party systems, and voter alignments: an introduction*. New York, Free Press.
- Löffler Tibor (2019): A demokrácia állagromlása és az autokratizálódás alternatívái. Megjegyzések Kis János rendszertipológiájához. *Politikatudományi Szemle*, 28 (4): 137–152. <https://doi.org/10.30718/poltud.hu.2019.4.137>
- Magyar, Bálint (2015): *A magyar maffiaállam anatómiája*. Budapest, Noran Libro.
- Mazduca, Sebastián L. (2010): Access to Power Versus Exercise of Power Reconceptualizing the Quality of Democracy in Latin America. *Studies in Comparative International Development*, 45 (3): 334–357. <https://doi.org/10.1007/s12116-010-9069-5>
- Sartori, Giovanni (2003): *Összehasonlító Alkotmányművelés: A Kormányzati Rendszerek Struktúrái, Ösztönzői, Teljesítményei*. Akadémiai Kiadó.
- Schabert, Tilo (1989): *Boston Politics: The Creativity of Power*. Walter de Gruyter.
- Schabert, Tilo (2013): *A politika méltóságáról és jelentőségéről*. Budapest, Századvég.
- Szelényi, Iván (2016): „Weber’s Theory of Domination and Post-Communist Capitalisms”. *Theory and Society*, 45 (1): 1–24. <https://doi.org/10.1007/s11186-015-9263-6>
- Weber, Max (1987): *Gazdaság és társadalom: a megértő szociológia alapvonalai*. Fordította Erdélyi Ágnes. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.